

L'Alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII

Maria Lluïsa Fernández

Resumen/ Resum / Abstract

Aquest treball té com a objectiu estudiar l'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa i el seu terme durant el segle XVIII. Es tracta d'una aproximació al tema de l'alfabetisme en una societat d'Antic Règim tant en termes quantitius com qualitius. En referència a l'anàlisi quantitativa la nostra intenció és estudiar els documents notariais, bàsicament testaments, capítols matrimonials i escriptures de compra i venda, conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT) durant els decennis 1755-1764 i 1781-1790 per a poder establir, a partir de la signatura -l'indicador majoritàriament acceptat pels historiadors de l'alfabetització de l'època moderna, els quals consideren la capacitat de signar com un indicati revelador de la possessió d'uns coneixements mínims de lectura i d'escriptura- la competència o incompetència gràfica de la població de la vila de Terrassa i el seu terme durant aquest període. L'anàlisi qualitativa té com a objectiu una aproximació a les diferents causes de la decadència de l'alfabetització (edat, malaltia, etcètera).

Este trabajo tiene como objetivo estudiar la alfabetización y la enseñanza de primeras letras en Terrassa y alrededores durante el siglo XVIII. Se trata de una aproximación al tema del alfabetismo en una sociedad de Antiguo Régimen tanto en términos cuantitativos como cualitativos. En referencia al análisis cuantitativo mi intención es estudiar los documentos notariales, básicamente testamentos, capítulos matrimoniales y escrituras de compra y venta, conservados en el Archivo Histórico Comarcal de Terrassa (AHCT) durante los decenios 1755-1764 y 1781-1790 para poder establecer, a partir de la firma -el indicador mayoritariamente aceptado por los historiadores de la alfabetización de la época moderna, los cuales consideran la capacidad de firmar como un indicio revelador de la posesión de unos conocimientos mínimos de lectura y de escritura- la competencia o incompetencia gráfica de la población de la villa de Terrassa y sus cercanías durante este periodo. El análisis cualitativo tiene como objetivo una aproximación a las diferentes causas de la decadencia de la alfabetización (edad, enfermedad, etcétera).

This work aims to study the teaching of literacy in Terrassa and the surrounding area during the eighteenth century. It is an approach to literacy in a society of Old Regime in quantitative and qualitative terms. With reference to quantitative analysis I intend to study deeds, basically wills, marriage settlements and deeds of purchase and sale, kept in the Archives of Comarcal Terrassa (AHCT) during the decades 1755-1764 and 1781-1790 in order to establish, from the signature-indicator largely accepted by historians of literacy in the modern era, which considered the ability to sign as a telling indication of the possession of a minimum knowledge of reading and writing competence or incompetence-graphic of the population of the town of Terrassa and its vicinity during this period. The qualitative analysis aims at an approximation to the different causes of the decline of literacy (age, illness, etc.).

Palabras clave / Paraules clau / Key Words

Alfabetización, enseñanza, Terrassa, Siglo XVIII
Alfabetització, ensenyament, Terrassa, Segle XVIII
Literacy, education, Terrassa, Eighteenth century

1. Presentació i objectius del treball

L'objectiu d'aquest treball és estudiar l'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa i el seu terme durant el segle XVIII.¹ Es tracta d'una aproximació al tema de l'alfabetisme en una societat d'Antic Règim tant en termes quantitius com qualitius. En referència a l'anàlisi quantitativa la nostra intenció és estudiar els documents notariaus, bàsicament testaments, capítols matrimonials i escriptures de compra i venda, conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT) durant els decennis 1755-1764 i 1781-1790 per a poder establir, a partir de la signatura -l'indicador majoritàriament acceptat pels historiadors de l'alfabetització de l'època moderna, els quals consideren la capacitat de signar com un indicatiu revelador de la possessió d'uns coneixements mínims de lectura i d'escriptura- la competència o incompetència gràfica de la població de la vila de Terrassa i el seu terme durant aquest període. L'anàlisi qualitativa té com a objectiu una aproximació a les diferents causes de la decadència de l'alfabetització. Així, a partir de l'observació de la signatura subratllem la nostra intenció d'estudiar el desenvolupament o decadència de la capacitat del signant al llarg de la seva trajectòria vital, ja que hem de tenir present que una signatura executada amb poca habilitat, pot indicar dificultats físiques a causa de l'edat o malaltia, i no només manca de familiaritat amb l'escriptura.

L'estudi de l'ensenyament de primeres lletres, basat en la recerca de la documentació sobre el segle XVIII conservada a l'AHCT i en la consulta del fons de la Reial Audiència de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) té com a objectiu contextualitzar-lo en el panorama educatiu de l'Espanya i la Catalunya modernes, tot analitzant-ne els seus aspectes més importants: continguts, personal docent, mètodes didàctics, etcètera.

El marc cronològic escollit comença l'any 1755, quan s'estableix a Catalunya el requisit notarial obligatori de la signatura i acaba amb el decenni 1781-1790, una època de trànsit entre l'Antic Règim i el període contemporani, en què podem observar alguns signes de decadència del tradicional sistema de gremis i del sorgiment de la important indústria tèxtil que es desenvoluparà al llarg del segle XIX a Terrassa. Aquests canvis es veuran reflectits en l'estructura social terrassenca amb el naixement d'un nou grup: els fabricants de draps.

La vila de Terrassa es presenta com un medi especialment adient per a una aproximació al tema de l'alfabetització a la Catalunya moderna: el ventall social és ampli i hi conflueixen tot el conjunt d'activitats característiques del Principat – agricultura, producció artesana i indústria tèxtil- amb un nucli de població prou important i estable com perquè fos possible l'obtenció d'una mostra àmplia representativa del conjunt dels seus habitants.

2. Qüestions metodològiques

Aquest estudi sobre l'alfabetització de la vila de Terrassa i el seu terme durant la

¹ Treball d'investigació de 20 crèdits ECTS dirigit pel doctor Javier Antón Pelayo, presentat el dia 12 de setembre de 2007 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona davant el tribunal format pels doctors Ignasi Fernández Terricabras, Maria Gemma Rubí Casals i Oscar Jané Checa. Qualificació: Excel·lent. Així mateix, aquest treball va ser guardonat amb el Premi de la Societat Catalana d'Estudis Històrics per a estudiants corresponent a l'any 2008 *ex aequo*.

segona meitat del segle XVIII considera la signatura, tesi clarament acceptada per la majoria d'historiadors de l'alfabetització a l'època moderna, com un indicador vàlid i fiable d'uns coneixements mínims de la lectura i l'escriptura entre la població adulta.

Les fonts utilitzades per a realitzar aquest estudi han estat els protocols notarials (capítols matrimonials, documents de compraventa, testaments, etcètera) que referits al període 1755-1764 i 1781-1790 es conserven a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa.² Els protocols notarials catalans no acostumen a ser operatius per la seva utilització en el recompte de signatures fins la publicació de les Reials Ordenances del 24 de juliol de 1755. Aquestes disposicions es derivaren de les irregularitats observades en una visita a les escriptories de Barcelona arran de la inobservança de les reformes introduïdes per una Reial Ordenança de 29 de novembre de 1736, publicada al gener de l'any següent, especialment dirigida al Principat que establia que:

*y así como fueren escritas dichas notas (qualsevol document notarial), los referidos escribanos las lean, presentes las partes y los testigos, y si las partes las otorgaren las firmen de sus nombres y apellidos, y si no supieren firmar firme por ello cualquier de los testigos u otro que sepa escribir, y el escribano haga mención como el testigo firmó por la parte que no sabía escribir...*³

A partir de l'any 1755 els notaris de la vila de Terrassa comencen a adoptar les modernes disposicions que es materialitzaren en una nova imatge física de l'acta notarial, més ordenada i clara, però sobretot amb les signatures dels interessats i testimonis.

Així, al final de l'acta notarial constaven les següents formules notarials que donaven fe de la capacitat de signar de les persones referides:

*Y lo dit otorgant conegut de mi lo baix escrit notari ho ha firmat de sa propia ma, de que fas fee
Y dit [nom de la persona] que diu no saber de escriure y de sa facultat ho firma de sa voluntat un dels dits testimonis*

D'altra banda, el nostre treball més enllà de la línia quantitativa de l'estudi dels alfabetitzats i dels no-alfabetitzats, de l'alfabetització en "blanc i negre"⁴, segons l'expressió de Bartoli Langeli, ha volgut contemplar una aproximació de caràcter qualitatiu a la signatura. És evident que els nivells d'instrucció entre els signants havien de ser molt diversos: alguns varen arribar a fer de la lectura i l'escriptura la seva professió o instrument habitual de treball, mentre que d'altres es limitaren a l'aprenentatge d'un lletreig rudimentari. Així, a partir de l'observació de la signatura alguns treballs sobre alfabetització a l'època moderna han distingit diversos nivells en funció de la qualitat de les firmes⁵. Tanmateix, destaquem la subjectivitat i arbitrarietat

² Els documents notarials del període 1755- 1764 pertanyen a la notaria de Josep Antoni Puig i Gorchs (1753- 1778) i l'etapa de 1781-1790 al notari Josep Torrella (1779-1802).

³ ANTÓN PELAYO, Javier: *La herencia cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, *op.cit.*, p. 141.

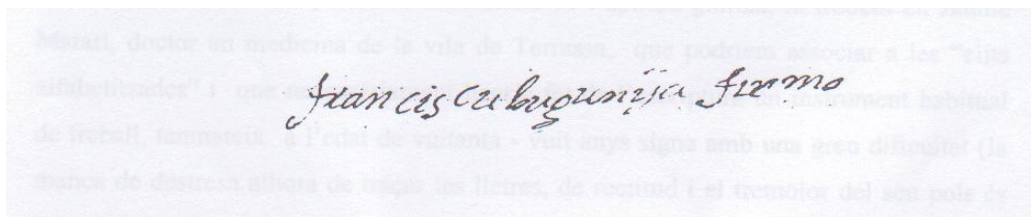
⁴ BARTOLI LANGELI, Attilio: "Historia del alfabetismo...", *op.cit.*, p. 96.

⁵ La distinció de nivells de qualitat de les signatures es pot veure a: RODRÍGUEZ, Marie-Christine i BENASSAR, Bartolomé: "Signatures et niveau culturel des témoins et accusés...", *op.cit.*; SOUBEYROUX, Jacques: "Niveles de alfabetización en la España del siglo XVIII...", *op.cit.*; MORENO MARTÍNEZ, Pedro Luis: *Alfabetización y cultura impresa en Lorca*, *op.cit.*; i VIÑAO FRAGO, Antonio

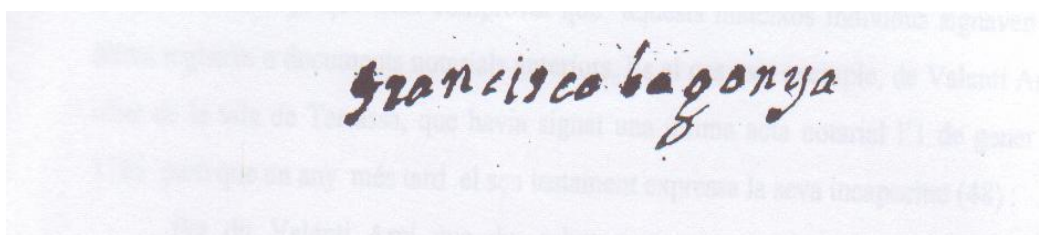
present en aquest tipus de classificació, i la nostra intenció d'estudiar el desenvolupament o decadència de la capacitat del signant al llarg de la seva trajectòria vital, ja que hem de tenir present que una signatura executada amb poca habilitat, pot indicar també dificultats físiques a causa de l'edat o la malaltia, i no només desconeixement de l'escrit. Aquest deteriorament de l'habilitat de signar queda demostrat amb els següents exemples:

1. Francisco Boguña, fuster de la vila de Terrassa, en la seva primera signatura documentada expressa certa perícia (malgrat la dificultat d'enllaçar les lletres) i utilitza, fins i tot, una fórmula acompanyadora "firmo".

7 de febrer de 1761, AHCT, notari Josep A. Puig Gorchs, n. 493/2, f. 64.

Tot i que continua rigorosament signant, l'any 1786 (vint-i-cinc anys més tard que la primera signatura documentada), podem observar que la seva dificultat d'executar la signatura ha augmentat: les lletres estan mal dibuixades i totalment desenllaçades, el mòdul és més gran i no utilitza cap fórmula acompanyadora:

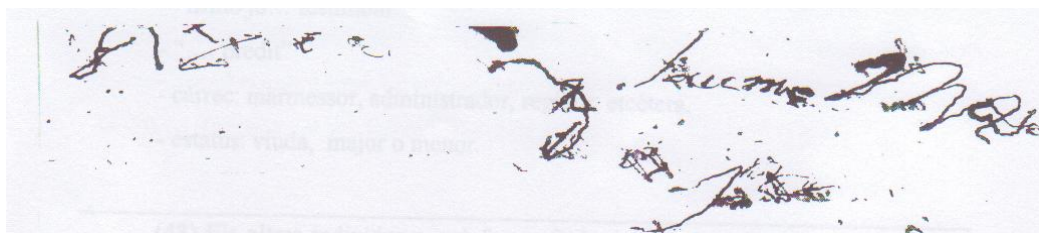
26 de juny 1786, AHCT, notari Josep Torrella, n. 517/2, f. 119.

Uns mesos més tard ens consta la imminent necessitat de portar a terme una acció notarial "en ocasió de la grave y llarga enfermetat y senectut de Francisco Boguña e imminent perill de mort", i al final de l'acta s'afirma que:

dit Francisco Boguña diu no poder escriure per causa de sa enfermetat i de la seva facultat firma Francisco Solà testimoni. 2 d'octubre 1786, AHCT, notari Josep Torrella, n. 517/2, f. 222.

2. Un altre exemple de la decadència de l'aptitud gràfica la trobem en Jaume Matarí, doctor en medicina de la vila de Terrassa, que podem associar a les "elits alfabetitzades" i que necessàriament hauria fet de l'escriptura un instrument habitual de treball. Tanmateix, a l'edat de vuitanta-vuit anys signa amb una greu dificultat (la manca de destresa alhora de traçar les lletres, de rectitud i el tremolor del seu pols és ben visible):

"El proceso de alfabetización en el municipio de Murcia (1759-1860)", *op.cit.*

11 d'octubre 1799, AHCT., notari Josep Torrella, n. 524, f. 139v.

Aquesta dificultat alhora de signar la trobem especialment en els testaments. En la nostra recerca, hem trobat vint-i-tres testaments⁶, que expressaven l'impediment físic de l'interessat per signar tot i que aquest coneixia l'escriptura. Gràcies a la nostra indagació en els llibres notariais d'aquest període hem pogut confirmar la veracitat d'aquesta dada, ja que hem comprovat que aquests mateixos individus signaven en altres registres o documents notariais anteriors. És el cas, per exemple, de Valentí Arpi, oller de la vila de Terrassa, que havia signat una última acta notarial l'1 de gener de 1785⁷ però que un any més tard el seu testament expressa la seva incapacitat:

Per dit Valentí Arpi que diu saber pero no pot escriure per causa de la enfermetat y de sa facultat firmo jo Josep Roca testimoni. 18 d'octubre 1786, AHCT, notari Josep Torrella, n. 517/2, f. 194v.

3. L'alfabetització a Terrassa i el seu terme durant la segona meitat del segle XVIII: una comparació de dos decennis: (1755-1764) i (1781-1790)

Per al primer període, 1755-1764, el càlcul de la població teòrica de la vila de Terrassa ha donat com a resultat 2.375 habitants. D'aquesta població hem aconseguit localitzar 817 habitants (34,44%) dels quals, seguint les bases metodològiques anteriorment exposades, 319 persones (39%) han estat considerades alfabetes mentre que 498 (61%) analfabetes.

Si de les xifres globals distingim les corresponents a cada gènere el resultat és la distribució següent: un 52% dels homes són capaços de signar, mentre que en el cas de les dones aquest percentatge només arriba a un 6%.

Per al segon període, 1781-1790, dels 1.776 habitants de la vila de Terrassa majors de 16 anys que atorga el cens de Floridablanca (1787) s'ha localitzat la competència gràfica de 874 individus (49%), dels quals 303 (35%) han estat considerats alfabetes i 571 (65%) analfabetes. Si de les xifres globals distingim les corresponents a cada gènere el resultat és la distribució següent: un 48% dels homes són capaços de signar i només un 4% en el cas de les dones.

D'aquesta manera, el nivell d'alfabetització de la vila de Terrassa és superior al de la ciutat de Mataró, on a mitjans de segle només un 40% dels homes eren capaços de signar i en el cas de les dones no arribaven al 5%, i inferior a Girona, on els homes lletrats eren un 77% i les dones un 27%.

Així mateix, a Terrassa durant la segona meitat del segle XVIII es produeix una

⁶ En la nostra recerca hem analitzat 124 testaments.

⁷ Veure AHCT, notari Josep Torrella, n. 517/1 (1785), f. 11.

minsua disminució de l'alfabetització. Les raons d'aquesta reducció podrien ser el deteriorament de la xarxa escolar i l'afluència d'immigrants de les rodalies menys instruïts i, per tant, amb una escassa mentalitat alfabètica, el que repercutiria en l'educació dels seus fills.

La divisió socioprofessional imperant provocava que alguns homes fessin de l'escriptura una eina fonamental del seu ofici i, per tant, la utilitzessin d'una manera habitual, motiu pel qual hem considerat oportú plantejar una divisió entre aquests primers, que formarien part de l'elit alfabetitzada, i aquells amb una relació amb l'escriptura més feble o imperfecta, que constituïrien els grups d'alfabetització incompleta. Igualment, atès que les dones apareixen a la documentació sempre lligades als seus vincles masculins i al fet que l'aprenentatge de les primeres lletres era quelcom que podia produir-se al llarg de la trajectòria vital d'una persona, és a dir, després del matrimoni, hem considerat adient realitzar una anàlisi de la perícia gràfica de les dones a partir de la professió dels seus esposos.

L'alfabetització masculina estava assegurada entre els grups dominants de la societat terrassenca de la segona meitat del segle XVIII que inclouria el clergat, els nobles, els fabricants de draps així com els professionals liberals. L'alfabetització de les dones d'aquest grup se situa en un 55% entre els anys 1755-1764, i augmenta un xic a finals de segle (58%).

L'accés a la instrucció entre els grups intermedis de la societat -artesans i pagesos- era molt més baixa. Així mateix, observem una decadència de l'alfabetització dels artesans al llarg del segle XVIII: si a mitjans de segle quasi el 64% signaven els protocols notariaus a finals del mateix segle només el 48% dels menestrals n'eren capaços. Tanmateix, el nivell d'instrucció dels pagesos de la vila augmentà un xic, quasi el 20% signaven entre 1755-1764 mentre que a finals de segle ho aconseguiren quasi el 25%. Els artesans que accediren primer a l'alfabetització serien aquells que per motivacions professionals posseïren un ús més pròxim i quotidià amb l'escriptura així com una millor posició socioeconòmica.

40

Per dessota d'artesans i pagesos, els treballadors no qualificats a mitjans del segle XVIII, posseïen un analfabetisme absolut i, a finals d'aquest segle, poc més del 20% podien signar el seu nom però amb moltes dificultats. Les dones d'aquest grup estaven excloses de l'alfabetització tret d'algun cas excepcional.⁸

En referència als habitants del terme de Terrassa, aquests representen un nivell més baix d'alfabetització, entorn del 24-25% durant la segona meitat del segle XVIII, respecte a la vila, amb un 39% dels seus habitants alfabetitzats durant el període 1755-1764 i un 34% durant el decenni 1781-1790, provocat fonamentalment pel predomini d'una població dedicada a activitats primàries, bàsicament agrícoles, i a l'absència de categories socioprofessional orientades a l'ús de la ploma. Així mateix, entre les dones d'aquesta àrea geogràfica la ignorància gràfica era universal.

4. L'ensenyament de primeres lletres a Terrassa

L'ensenyança de primeres lletres durant el segle XVIII, és a dir, l'aprenentatge de la

⁸ Durant el període 1755-1764 ens referim a l'esposa d'un pare i entre 1781-1790 a les consorts d'un fuster i d'un sastre.

lectura i l'escriptura, s'aconseguia a partir de la cartilla escolar o beceroles. A Terrassa l'ensenyament de primeres lletres era responsabilitat de l'escola del municipi. Com indica un informe dels regidors de Terrassa de l'any 1747 no existien en la vila altres institucions que desenvolupessin aquesta funció:

*hospitales sólo hay uno para los pobres enfermos de este pueblo, el que se mantiene de la poca venta que tiene y de limosnas; casas de niños para la enseñanza de la doctrina cristiana no las hay y queda solo a cargo del cura dicha enseñansa; tampoco hay casa de expósitos.*⁹

En el terme de la vila no existien institucions docents, com explica un interrogatori general sobre la unitat forana del mateix any: “en la unidad forana no hay ciencias, estudios ni maestros de enseñanza, no se puede dar respuesta alguna al interrogatorio”.¹⁰

A començaments del segle XVIII la situació de l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa era força precària ja que el 20 de gener de 1718, els regidors de la vila decideixen unificar l'ensenyança de primeres lletres i de gramàtica en un sol mestre:

*tingut lo honorific batlle y regidors son coloqui sobre la ensenyança de minyons de la pressent vila, que es poch profitos a dita unitat tenir mestres conduhits, trobantse aquella ab tants poch medis per pagar los, majorment quant un sol mestre es bastant per la ensenyança de gramatichs y de llegir y escriurer, com sempre se havia estilat en dita vila, han resolt unànimes y conformes que de esta hora en davant se conduessa un sol mestre que ensenye de Gramàtiga y de llegir y escriurer abolint lo mestre de minyons que hi ha vuy die.*¹¹

Aquesta situació es mantingué fins al 1782, quan l'ajuntament de la vila acordà.

*la divisió de l'ensenyança pública de primeres lletres, de l'ensenyança de gramàtica per causa dels pocs avenços experimentats en una i altra cosa; per fomentar aquesta ensenyança atès el gran numero de nens i estudiants es veié convenient elegir un altre mestre de primeres lletres i que l'actual mestre d'ensenyança es quedés amb l'ensenyança de gramàtica d'aquesta vila.*¹²

Els mestres dedicats a l'ensenyança de primeres lletres havien de tenir el títol professional, que era expedit per la Hermandad de San Casiano.¹³ Els requisits per a obtenir el títol de mestre eren els següents: ser major de 25 anys; tenir un certificat de bona conducta i de suficiència en la doctrina cristiana; un informe de neteja de sang; un informe d'un mestre en què s'afirmés que el candidat havia exercit durant un any, com a mínim, aprenent l'art de l'ensenyança i, finalment, havia de superar un examen públic davant els examinadors de la Hermandad de San Casiano¹⁴

⁹ AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics segle XVIII-XIX (1746- 1752), caps 3.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics segle XVIII-XIX, (1717-1720) caps 1.

¹² AHCT, Ajuntament de Terrassa, Documents Històrics segle XVIII-XIX (1781-1786) caps 6.

¹³ Des de 1657 la Hermandad de San Casiano posseïa el monopoli exclusiu de l'expedició del títol de mestre. ESTEBAN, León i LÓPEZ MARTÍN, Ramon: *Historia de la enseñanza y de la escuela*, Tirant lo Blanch, Valencia, 1994, p. 393.

¹⁴ DELGADO CRIADO, Buenaventura: “Los maestros del arte de enseñar a leer, escribir y contar de Barcelona (1657-1760)” a *III Coloquio de Historia de la Educación*, Sociedad Española de Historia de la Educación, Barcelona, 1984, p. 410.

En general, fer de mestre de minyons constituïa un ofici poc atractiu, mal pagat i sense gaire prestigi. Socialment els mestres d'escola estaven connectats amb l'estament menestral pel seu origen i la destinació popular de la seva oferta docent.¹⁵ Els salaris dels mestres es caracteritzaven per la seva baixa capacitat adquisitiva, la inamovibilitat que patien durant llargs períodes de temps al marge de les fluctuacions dels preus i l'agravi comparatiu respecte als salaris d'altres professions.¹⁶

Els nombrosos conflictes sociolaborals dels mestres de primeres lletres, com mostra la documentació estudiada a l'ACA, posen de manifest la realitat miserable que patien i la manca d'interès i d'una veritable política educativa per part de l'estat. Les causes d'aquesta conflictivitat eren els salaris baixos i el retard en què rebien aquests, l'incompliment dels acords per part dels ajuntaments, els problemes amb la mainada, la competència entre els membres del propi ofici, etcètera. Així, els acomiadaments de mestres es produïen sovint, per motius com l'absentisme o la manca de responsabilitat i també per favoritismes de les autoritats.

En referència al finançament, l'escola de primeres lletres era responsabilitat municipal i l'ajuntament i les famílies dels nens pagaven al mestre. En el cas de Terrassa el contracte del mestre de primeres lletres era finançat en part per l'ajuntament amb béns del comú, concretament amb l'impost del vi. A Catalunya les dificultats de finançament de les escoles de primeres lletres per part dels ajuntaments semblen ser importants. Durant la dècada de 1750-1760, com podem observar en la documentació estudiada en l'ACA, el marquès de Mina autoritzà que es fessin repartiments entre els veïns de cada vila o ciutat, proporcionals a la seva contribució cadastral, per a poder mantenir els mestres de primeres lletres.

Pel que respecta a les nenes, aquestes havien estat al marge del procés d'escolarització destinat a instruir els minyons. L'educació per a la futura esposa i mare, reina de l'àmbit domèstic, era una cosa superficial i prescindible, reduïda als rudiments de la doctrina cristiana i a les tasques de la llar, ja que estava socialment instituït que eren els homes els que necessitaven formar-se en coneixements específics per al dia de demà. Així, els segles que van des del Renaixement fins a la Il·lustració van ampliar les possibilitats per als homes, i van permetre que més homes tinguessin accés a l'educació i més oportunitats de treball. Per a les dones va suposar tot el contrari, ja que, en el terreny de l'educació, la formació de les nenes es limitava al marc familiar i no es considerava oportú ni necessari recórrer a sistemes d'educació exògens a la família¹⁷. La felicitat d'una mare consistia a veure la seva filla convertida en una bona esposa i mare, que fos capaç de reproduir el seu mateix model.¹⁸ El *Catón* de Pedro Alonso Rodríguez tracta la qüestió de l'educació femenina amb paraules tan significatives com les següents: "No tienen necesidad de cierta extensión de conocimientos pertenecientes a la política, al arte

¹⁵ LLOBET I CARBÓ, Caterina: *Escola i infància a Catalunya a finals del segle XVIII*, op.cit., p. 333.

¹⁶ BARREIRO MALLÓN, Baudilio: "Alfabetización y lectura en Asturias durante la Edad Moderna", p. 122. També Labrador Herraiz en el seu estudi sobre la província de Guadalajara destacava que els salaris insuficients dels mestres només permetien en excepcionals ocasions cobrir les mínimes exigències vitals. LABRADOR HERRAIZ, Carmen.: *La escuela en el Catastro de Ensenada. Los maestros de primeras letras en la provincia de Guadalajara. Datos para la historia escolar de España*, op.cit., p. 118.

¹⁷ MASIP CASTELAO, Maite: *La dona i la família a la Terrassa moderna*, Ajuntament de Terrassa, Terrassa, 2002, p. 17.

¹⁸ GIL, Concepció i SOLÉ, Roser: "Família i condició social a la Catalunya moderna", a NASH, Mary: *Més enllà del silenci les dones a la Història de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1988, p.111.

de la guerra, a la jurisprudència, filosofia, teologia y artes, porque se está en el concepto de que no es menester que sean sabias, que basta que sepan gobernar su casa y obedecer a sus maridos con sumisión, porque las ciencias han hecho a muchas ridículas”.¹⁹

Així mateix, l'il·lustrat Jean-Jacques Rousseau afirmava que: “tota l'educació de les dones deu ser relativa als homes. Complaure'ls, ser-los útils, fer-se estimar i honorar per ells, criar-los de joves, tenir curar d'ells quan siguin ancians, aconsellar-los, consolar-los, fer-los agradable i dolça la vida: aquests són els deures de les dones en totes les èpoques i el que han d'aprendre des de la infantesa”.²⁰ Així, la veritable educació de les dones consistia en la formació de l'ànima, del cor, del caràcter, de la voluntat, de les bones formes enfront de la instrucció que era el que les corrompia.²¹

Tanmateix, en el si de les famílies benestants l'educació domèstica de les noies podia ser acurada i incloure, a més de les labors l'aprenentatge de la lectura i de l'escriptura. Pel que respecta a les dones de l'estament popular, totes les iniciatives d'instrucció participaren de la voluntat de formar “sujetos dóciles y útiles”. A diferència de les escoles masculines de primeres lletres, les escoles de nenes es limitaven a procurar ensenyança en les labors d'agulla i la moral cristiana, “la buena educación de jóvenes en los rudimientos de la Fe Católica, en las reglas del bien obrar, en el ejercicio de las virtudes y en las labores propias de su sexo”, com establia la Reial Cèdula de 11 de maig de 1783, quedant excloses la lectura i l'escriptura a no ser que alguna nena manifestés especial interès i la mestra estigues preparada per a atendre-la.²²

A Terrassa tenim documentat l'any 1800 “el establecimiento pío de la enseñanza de donzellas o mugeres”²³. Cal esperar fins 1858, després de la promulgació de la llei Moyano (1857) que establia l'ensenyament obligatori pels nens i nenes entre sis i nou anys de l'Estat espanyol, per a trobar la primera notícia sobre l'existència d'una escola pública per a les noies de Terrassa, dirigida per una mestra titulada, Maria Engràcia Freixa. Aquest mateix any queden registrades almenys quatre escoles per a nenes privades. La majoria d'elles són regides per congregacions de religioses: el col·legi de la Trinitat, el col·legi de la Puríssima Concepció i el de les germanes Terciàries del Carme. Tot i això, el 1860 un 61% dels alumnes terrassencs són nois i la resta un 39% són noies, percentatges que s'acosten força a les dades referents a la matriculació en escoles primàries pel conjunt de Catalunya. Una possible explicació d'aquest fet seria que els

¹⁹ ALONSO RODRÍGUEZ, Pedro: *Catón español político-cristiano*, Imprenta de Burgos, Madrid, 1816, p. 105.

²⁰ PEÑAFIEL, Ramon Antonio: *Mujer, mentalidad e identidad en la España moderna (siglo XVIII)*, Universitat de Múrcia, Múrcia, 2001, p. 27

²¹ GRAÑA CID, María del Mar (dir.): *Las sabías mujeres: educación, saber y autoría (siglos III- XVII)*, Al- Mudayna, Madrid, 1994, p. 17. Tot i això, algunes veus van començar a defensar l'educació de les dones, un exemple és el pedagog Baldiri Reixac que afirmava que “l'esperit de les dones és tan capaç d'aprendre les ciències com l'esperit dels hòmens I, además de ser les ciències un gran adorno per l'esperit de la dona, poden també ser-li d'una gran utilitat perquè una dona també està exposada a haver de portar lo pes i govern d'una casa, o per sa viudès, o per tenir lo marit inútil, en lo qual cas, sens dubte, són lo saber llegir i escriure i les ciències humanes molt convenients a una dona”; REIXAC, Baldiri: *Instruccions per a l'ensenyança de minyons, op.cit.*, p. 22.

²² *Ibid.*, p. 127.

²³ Coneixem l'existència de l'establiment d'ensenyança de nenes a partir del “Expediente formado por el honorífico baile de la villa y termino de Tarrassa corregimiento de Mataro para la venta o enagenacion de una de las casas que fueron del Reverendo Francisco Cabassa prebero de dicha villa oy difuncto sita en la misma villa y calle dicha de San Pedro perteneciente al establecimiento pio de enseñanza de donzellas o mugeres”. AHCT, Ajuntament de Terrassa, *Documents històrics segle XVIII (1796- 1800)*, capsa 8.

recursos públics es segueixen destinant amb més facilitat a l'escola pública per a nois.

D'altra banda, podria ser que les famílies modestes entenguessin només la necessitat dels estudis per a la promoció futura dels seus fills varons. D'aquesta manera farien l'esforç de portar els seus fills a l'escola mentre que les filles d'aquestes famílies obreres poden restar a casa o treballar a la fàbrica, sense assistir a l'escola, ja que eren els homes els qui necessitaven formar-se en coneixements i promocionar-se socialment.²⁴

5. Conclusions finals

Finalment, apuntem les conclusions del nostre estudi:

1. La vila de Terrassa presenta un nivell d'alfabetització similar al d'algunes ciutats espanyoles i superior a la majoria de ciutats italianes. L'alfabetització masculina estava assegurada entre els grups socialment privilegiats i econòmicament ben situats (eclesiàstics, nobles, fabricants de draps i d'altres professionals liberals). Pel que respecta a la gran majoria de la població -artesans i pagesos- posseïen un nivell d'alfabetització mitjà, determinat per la seva posició socioeconòmica que els permetria un accés més fàcil a la instrucció. Per dessota d'aquests sectors hi trobem els treballadors no qualificats, les difícils condicions de vida dels quals comportaven un accés molt deficient al coneixement de l'escriptura. Així mateix, les dones de la vila de Terrassa es trobaven excloses de l'alfabetització, excepte algunes relacionades amb els grups dominants i algun cas excepcional entre les esposes dels artesans.

2. Durant la segona meitat del segle XVIII es produeix a Terrassa una minsa disminució de l'alfabetització, les raons que es podrien assenyalar són el deteriorament de la xarxa escolar i l'afluència d'immigrants de les rodalies menys instruïts i amb una consciència menys alfabetitzada, la qual cosa repercutiria en l'educació dels seus fills.

44

3. El nivell d'instrucció inferior de la universitat forana respecte de la vila de Terrassa, és provocat pel predomini d'una població dedicada a activitats agràries, bàsicament agrícoles, fet que mostra, en aquest cas, la influència favorable del medi urbà sobre l'alfabetització.

4. La necessitat d'estudiar, quan sigui possible, el desenvolupament o decadència de l'habilitat del signant al llarg de la seva vida i les alteracions –o fins i tot absències-, provocades per malalties o defectes físics, juntament amb la subjectivitat de distingir diferents nivells d'instrucció en funció de la qualitat de la signatura.

5. Pel que respecta a l'ensenyament de primeres lletres, les escoles municipals no cobrien quasi mai les necessitats populars. Quant als mestres de primers rudiments sobretot d'ençà de 1771 la monarquia espanyola va voler sistematitzar-ne el control, però la fiscalització estatal efectiva de l'educació popular encara havia de tardar dècades a fer-se efectiva. La consideració social dels mestres era deficient i els seus salaris insuficients. Malgrat les aspiracions de reformadors i il·lustrats respecte a les funcions socialitzadores de l'escola, no tots els nens anaven a l'escola. L'absentisme era freqüent, el període d'ensenyament curt i incomplet. En referència a l'ensenyament femení aquest

²⁴ PEÑA GÓMEZ, Helena: *Orígens de l'escolarització femenina a Terrassa*, Ajuntament de Terrassa, Terrassa, 2001, p. 33-35.

es limitava a les labors d'agulla i els rudiments de doctrina cristiana. El que precisament per als nens era el nucli principal del seu aprenentatge escolar, l'alfabetització, per a les nenes seguia sent una opció minoritària i parcial: allò que per als nens en no poder-ho adquirir era considerat ja una mancança, per a les nenes significava sovint una possibilitat de promoció individual que afavoria el seu ascens social.

